DIN ISTORIA CONSTITUIRII ŞI EVOLUȚIEI INSTITUȚIEI NOTARIATULUI ÎN MOLDOVA

Dumitru GRAMA
doctor în drept,
cercetător ştiinţific coordonator
IISD al AŞM
Aliona CARA,
Magistru în drept,
doctorand, IISD al AŞM

ИЗ ИСТОРИИ ФОРМИРОВАНИЯ И ЭВОЛЮЦИИ ИНСТИТУТА НОТАРИАТА В МОЛДОВЕ

Данное исследование, наряду с освещением наиболее важных моментов истории формирования и эволюции нотариата в мире, дает характеристику этапам возникновения и развития института нотариата в Днестровско-Карпато-Дунайском регионе: в государстве Дакии, Римской провинции Дакия, Молдавском княжестве, Бессарабии в период 1812-1917, МАССР, в Республике Молдова.

Проведенные исследования позволяют нам отметить, что деятельность государственных органов или лиц, лишенных подлинности, заверений и удостоверений, подтверждающих подлинность документов, контрактов, завещаний и других юридических актов, развивалась параллельно с историческим становлением государства и прав народов мира, начиная с античного времени до сегодняшнего дня.

FROM THE HISTORY OF CONSTITUTION AND EVOLUTION OF THE NOTARY INSTITUTION IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA

The given research, at the same time with illumination of most important points of history like formation and evolution of notary in the world, gives the characteristic to stages of occurrence and development of institute of a notary in the Dnestrovsko-Karpato-Danube region: in the state of Dacia, the Roman province Dacia, the Moldavian Kingdom, Bessarabia in 1812-1917, MASSR, in Republic Moldova.

The conducted researches allow us to notice that activity of state structures or the persons deprived of authenticity, assurances, the certificates confirming authenticity of documents, contracts, wills, and other legal certificates, developed in parallel with historical formation of the state and nations rights of the world, since antique time up to nowadays.

Notariatul este o instituție publică abilitată de către stat să desfăşoare, în conformitate cu dispozițiile Constituției Republicii Moldova şi ale legislației în vigoare a țării noastre, activitatea de redactare, legalizare şi de autentificare a documentelor şi ale actelor menite să înlesnească stabilirea de raporturi juridice între diverse persoane fizice şi juridice, asigurându-le ocrotirea intereselor şi exercitarea drepturilor lor legitime.

Aspecte istorice ale constituirii şi ale dezvoltării instituției notariatului au fost reflectate în lucrările mai multor autori din Cehia, Federația Rusă, România, Franța, Republica Moldova. Menționăm în primul rând cele publicate de N. Leapidevski[1], A. Kodințev şi V. Raliko[2], M. Bartoşek[3], T. Sâmbrian[4], E. Cojocari[5], E. Constantinescu, Gh. Chibac şi O. Bondarciuc[6] etc. Cu toate acestea în literatura istorico-juridică până în prezent mai continuă să rămână neelucidate unele faze ale evoluției instituției de notariat în general, inclusiv pe teritoriul țării noastre. În studiul de față, de rând cu reflectarea momentelor mai importante din istoria constituirii şi a evoluției notariatului în țările lumii, întreprindem tentativa de a caracteriza etapele principale ale apariției şi ale dezvoltării instituției notariatului în arealul Carpato-Danubiano-Nistrean: în statul Dacia, în provincia romană Dacia, în Țara Moldovei, în Basarabia anilor 1812-1917, în RASS Moldovenească, în Republica Moldova.

Investigațiile efectuate de noi ne permit să menționăm că activitatea unor autorități publice sau persoane private de perfectare, legalizare şi de autentificare a unor documente, contracte, testamente şi alte acte juridice s-a dezvoltat paralel cu evoluția istorică a statului şi dreptului la popoarele lumii începând din epoca antică până în zilele noastre.

Constituirea şi evoluția instituției notariatului în epoca antică.

Pentru prima dată în istorie instituția de perfectare, de legalizare şi de autentificare a actelor juridice sub denumirea **notariat** s-a constituit şi s-a dezvoltat în statul Roma Antică. Denumirea instituției provine de la termenul latin **notarius –** care semnifică funcția demnitarului Imperiului Roman, care prin întrebuințarea unor **note** (semne convenționale utilizate pentru completarea mai rapidă a documentelor necesare) efectua stenografierea textelor a diverse contracte încheiate între părțile interesate[7].

Instituția de perfectare şi de legalizare a actelor juridice sub denumirea de notariat în Roma Antică nu s-a format concomitent cu constituirea statalității respective, ci mult mai târziu. Elementele ei principale au apărut şi au evoluționat treptat, pe măsura dezvoltării social-economice, a expansiunii teritoriale a Romei şi, îndeosebi, a intensificării procesului de trecere a cetățenilor de la perfectarea contractelor în formă orală la cea scrisă.

La prima etapă fiecare *pater familias* în registrul casei înscria suma creditului acordat şi numele debitorului. Debitorul de asemenea indica în registrul lui suma primită şi numele creditorului[8]. În familiile cetățenilor romani bogați cu efectuarea înscrierilor în registrele menționate era îndatorat un secretar, angajat dintre persoanele libere, sau de către un sclav (rob), special pregătit pentru exercitarea funcției respective. Astfel, au apărut primele variante ale contractelor în formă scrisă, intrate în istorie sub denumirea de contracte literare[9].

Pe măsura înmulțirii numărului de acte juridice în forma scrisă în statul Roma s-a constituit un institut deosebit de persoane de răspundere – numiți **copişti –** care perfectau dispozițiile scrise ale magistraților, ale formulelor judiciare ale pretorilor, îndeplineau registrele judiciare şi diverse înscrieri ce aveau un caracter public[10]. Funcționarii menționați constituiau categoria **copiştilor publici**, purtând denumirea de **scribae** sau **scriba** (secretar în magistratură)[11]. Paralel, au continuat să activeze persoanele ce îndeplineau funcțiile de secretari în familiile cetățenilor romani bogați, care țineau corespondența şi perfectau diverse afaceri ale proprietarilor. Ei constituiau categoria **copiştilor privați.**

Ulterior persoanele interesate au practicat expunerea textelor contractelor prin intermediul unor instrumente speciale – **tăblițe cerate (tabellae ceratae)[12]**– care erau perfectate de către una din părți, fiind semnate în final de către dânşii şi de martori. De exemplu, potrivit normelor referitoare la succesiune din novela 127, testatorul personal scria conținutul testamentului pe tăblițele cerate în prezența a cinci martori şi a unui libripens, cetățeni romani şi puberi, care, prin semnăturile şi sigiliile lor, confirmau veridicitatea testamentului[13]. În anumite cazuri, la dorința părților, textele contractelor puteau fi înscrise în tăblițele cerate de către unul din martori. Astfel, împărații Theodosius şi Valentinianus, la sfârşitul secolului al IV-lea e. n., au legiferat posibilitatea ca textul testamentului să fie expus în tăblițele cerate de către un martor suplimentar în situațiile când testatorul nu ştia carte sau nu mai putea să scrie. Şi în acest caz testamentul trebuia să fie semnat şi sigilat de către toți martorii, inclusiv de cel care a realizat scrierea documentului de succesiune. În caz contrar, testamentul era considerat ca neavenit[14].

Persoanele care practicau înscrierea textelor, contractelor sau ale altor acte juridice în *tăblițele cerate* au fost denumite prin termenii latini **tabelliones[15]** sau **notarius[16]**. Participarea lor deveniseră obligatorie la legalizarea şi autentificarea documentelor şi actelor juridice. De exemplu, împăratul Iustinian stabiliseră ”*că vânzarea-cumpărarea altminteri să nu fie perfectă decât dacă se vor fi redactat înscrisurile fie de mâna părților contractante, fie de mâna altora, dar semnate de părțile contractante; şi dacă s-ar face prin notari (si per tabelliones fiant)*”[17].

Investigațiile cercetătorilor demonstrează că funcția de *tabellion (notar)* putea fi exercitată de orişice cetățean roman, care dispunea de cunoştințele necesare în domeniul jurisprudenței. Profesorul universitar Gheorghe Chibac menționează că tabellionii ”obligațiile de serviciu le îndeplineau în cadrul unor birouri speciale, amplasate în localuri publice”, unde erau asistați de persoane ce le ajutau la exercitarea funcțiilor de serviciu. Aceşti asistenți aveau posibilitatea să obțină astfel pregătirea profesională necesară pentru efectuarea în viitor a funcțiilor de tabellioni[18].

În literatura de specialitate se menționează că tabellionii perfectau documentele şi actele judiciare în conformitate cu rigorile legislației romane în vigoare, fiind remunerați de către părți potrivit taxelor stabilite de stat[19]. Reflectând modalitățile (procedura) elaborării şi a legalizării actelor juridice în Imperiul Roman, profesorul universitar Eugenia Cojocari scrie: ”Tabellionul alcătuia actul în prezența părților şi a martorilor, cărora li se aducea la cunoştință conținutul actului şi numai cu acordul lor putea fi pregătită forma finală a documentului respectiv. Actul era semnat în primul rând de părți şi martori, şi numai după aceasta urma semnătura tabellionului”, fiind confirmat de asemenea şi cu sigiliile funcționarului biroului respectiv[20].

Actul elaborat astfel de un tabellion obținea puterea juridică deplină doar după examinarea lui în instanță judecătorească, unde, în cadrul interogării persoanelor ce semnaseră documentul, se constata

că textul actului reflecta pe deplin doleanțele părților interesate. În final, instanța judecătorească confirma oficial legitimitatea actului şi îl scria într-un proces - verbal[21].

Din cele expuse anterior observăm că instituția notariatului în Roma Antică s-a constituit treptat pe parcursul a mai multor secole prin apariția şi evoluția modalităților de elaborare, de legalizare şi de autentificare a actelor juridice în formă scrisă, începând cu perioada republicană şi până în cea a dominatului.

Deşi instituția notariatului sub denumirea dată s-a constituit şi a evoluționat în Imperiul Roman, aceasta nici pe departe nu înseamnă că alte state ale lumii antice n-au dispus şi n-au dezvoltat modalitățile de elaborare şi de legalizare a actelor juridice scrise.

Astfel, în **Babilon,** conform dispozițiilor Codului de legi al împăratul Hamurabi, actele juridice de vânzare (art.9), de vânzare a pământului (art.37), de vânzare a sclavilor (art. 278, 279), de încheiere a căsătoriilor (art.128), de donație (art.150), de acordare a dotei (art. 178), de depozit (art.122), a succesiunii testamentare (art.165, 171) etc. se perfectau în forma scrisă[22] şi erau legalizate potrivit tradițiilor locale. Cu toate că au fost elaborate (scrise) cu circa două milenii anterior activității instituției de notariat clasice romane, actele babiloniene juridice scrise, prin forma, structura şi conținutul lor, au dispus de elemente componente care ulterior au fost specifice şi celor romane. De exemplu, în contractul de vânzare-cumpărare era indicat obiectul vânzării, prețul, obligația vânzătorului de a-şi asuma răspunderea în cazurile când față de cumpărător va fi intentată vreo acțiune de restituire din partea unei terțe persoane şi alte condiții[23]. Documentul era semnat de către vânzător, câțiva martori şi de cumpărător[24], fiind confirmat ulterior de către comunitatea localității sau de către împărat[25].

Specificul perfectării actelor juridice în Babilon consta în faptul că ele erau înscrise pe **tăblițe de argilă** (*lut*) prin intermediul scrierii cuneiforme[26], comparativ cu cele din Imperiul Roman care erau scrise pe **tăblițe cerate** prin intermediul grafiei latine.

La Muzeul filialei Institutului de Istorie al Academiei de Ştiințe a fostei URSS din Leningrad (în prezent - Petersburg), la Ermitajul de Stat din Leningrad şi la Muzeul Artelor Frumoase din Moscova în 1937 erau păstrate 147 de tăblițe de argilă cu textele unor acte juridice şi administrative din epoca primei dinastii babiloniene (2057 – 1758 î.e.n.)[27], conținutul cărora reflectă gradul avansat de dezvoltare în perfectarea diverselor contracte scrise în Mesopotamia, ce conțineau elementele structurale principale specifice instituției de notariat în Babilon.

Regretabil, dar informațiile despre apariția şi evoluția instituției notariatului în arealul **Carpato-Danubiano-Nistrean** sunt destul de vagi. Totuşi la o analiză mai atentă putem presupune cel puțin existența unor elemente structurale ale instituției în perioada existenței Regatului Dacia şi însăşi instituția notariatului în teritoriile provinciilor romane constituite pe teritoriul Daciei: *Moesia Inferior şi Dacia.*

Documentele istorice şi săpăturile arheologice demonstrează că pe teritoriul **Regatului Dacia**, îndeosebi în Munții Orăştiei, au existat hambare mari pentru depozitarea cerealelor şi ateliere de fabricare a uneltelor de muncă, a podoabelor şi a armelor cu o capacitate de producere şi de înmagazinare cu mult mai mare comparativ cu necesitățile consumului intern. Prin urmare, o parte considerabilă a mărfurilor menționate erau comercializate pe piața internă a Daciei, iar altă parte erau vândute în coloniile greceşti de pe litoralul Pontului Euxin (Mării Negre) sau în Imperiul Roman**.** În schimb erau importate diverse produse meşteşugăreşti, arme, bunuri materiale, podoabe care nu se produceau în Dacia[28]. Deşi nu dispunem de documente certe, totuşi putem considera că o parte însemnată a relațiilor comerciale se efectuau în baza unor contracte scrise, textele cărora erau perfectate de persoane cu o anumită experiență şi pregătire profesională în domeniu. Putem presupune, prin urmare, că în arealul Carpato-Danubiano-Nistrean deja în anii existenței Regatului Dacia a activat o categorie de persoane care, la fel ca şi **scribii** din Egipt, Babilon, Roma şi din alte state antice, au exercitat şi unele atribuții notariale.

Cucerirea Daciei de către legiunile împăratului Traian şi constituirea pe teritoriul ei a unei provincii distincte romane a contribuit nu numai la introducerea în teritoriu a sistemului organelor de stat, administrative, judecătoreşti, a izvoarelor dreptului roman scris, a limbii latine, a culturii romane, dar şi la încetățenirea şi dezvoltarea la nord de Dunăre în anii 106-271/275 a instituției de notariat roman. În perioada menționată în Dacia Romană, la fel ca şi în Moesia Inferior (care pe lângă teritoriile de la sud de Dunăre includea, într-o anumită perioadă, şi zonele de sud-vest şi de sud cu cetatea Tyras de la limanul Nistrului ale spațiului geografic, ce mai târziu a devenit parte componentă a Țării Moldovei), în cadrul magistraturilor au activat **copişti scribi[29]**, adică **copişti publici (scribae)**, iar în familiile bogate **copişti privați** care exercitau funcțiile de secretari. Au activat de asemenea funcționari publici ca **tabellionii (tabellionis)**, numiți de către autorii tratatelor de drept roman şi prin termenul **notarii (notarius)[30],** care se ocupau cu înscrierea textelor actelor juridice în **tăblițe cerate** şi cu legalizarea (autentificarea) lor. În calitate de argumente elocvente ale activității **tabellionilor** în Dacia romană, deci şi a instituțiilor de notariat roman în arealul Carpato-Da-

nubiano-Nistrean, servesc cele 25 de **triptice** – documente formate fiecare din câte trei **tăbliţe de brad cerate** legate împreună –care conţineau textele unor acte juridice perfectate până în anul 167 d. Hr., descoperite într-o mină de aur de lângă localitatea *Alburnus Maior* (în prezent – *Roşia Montana*) din *Transilvania*[31].

Specificul activităţii instituţiei notariatului în epoca medievală.

Destrămarea Imperiului Roman în 395 în două state distincte – Imperiul Roman de Vest şi Imperiul Roman de Est - a determinat dezvoltarea ulterioară a instituţiei de notariat în condiţii istorice diferite. În Imperiul Roman de Est (după 565 numit Bizantin), prin codificarea izvoarelor dreptului roman scris, sub conducerea renumitului jurist Tribonian (Tribonianus), a fost elaborată **Colecţia de legi** a lui Iustinian (Iustinianus) I (482, împ. 527-565), intrată în istorie sub denumirea de **Corpus juris civilis**, care a servit la reglementarea relaţiilor locuitorilor bizantini până în secolul al VIII-lea şi a exercitat o influenţă puternică asupra evoluţiei dreptului la majoritatea popoarelor europene în epoca medievală şi în cea modernă. Prin normele juridice din *Corpus juris civilis* au fost dezvoltate mai departe principiile fundamentale ale dreptului roman şi a fost posibilă reglementarea minuţioasă a modalităţilor încheierii şi realizării contractelor de vânzare-cumpărare, de schimb, depozit, locaţie, angajare, arendă, împrumut, societate etc., îndeosebi a celor perfectate în forma scrisă[32]. Astfel a fost asigurată continuitatea existenţei şi a evoluţiei ulterioare a instituţiei notariatului în Imperiul Bizantin şi influenţa de mai târziu a acesteia la încetăţenirea principiilor şi a modalităţilor ei de perfectare şi de legalizare a diverselor documente şi acte juridice în statele europene, inclusiv în ţările române Valahia şi Moldova.

Deşi Imperiul Roman de Vest a fost distrus în 476 de către triburile germanice invadatoare sub conducerea lui Odoacru, totuşi instituţia de notariat şi-a continuat activitatea în dependenţă de condiţiile social-economice şi politice existente în regatele constituite în peninsula Apenină de popoarele migratoare.

Dezvoltarea comerţului în secolele XI-XIII a contribuit la transformarea scribului – scriptor sau notarius – în notar public. Gândirea juridică a epocii a fost remarcată în mod esenţial de două şcoli importante – a glosatorilor şi a canoniştilor – aceasta a contribuit la transformarea tabellionilor în veritabili funcţionari publici, în sensul modern al cuvântului. Contribuţia unei celebre universităţi italiene a fost remarcabilă în evoluţia dreptului notarial. Este vorba de Universitatea din Bologna, una dintre cele mai vechi instituţii de învăţământ superior european, şi unde trei juriştii s-au remarcat prin lucrările elaborate în domeniul dreptului notarial. Astfel, primul autor, care a elaborat un tratat în domeniul dreptului notarial, între anii 1222-1234, a fost profesorul Rainiero de Perugia. Tratatul său era intitulat ”*Ars notariae*” şi cuprindea trei părţi: contracte, dispoziţii de ultima voinţă şi înscrisuri procesuale. O altă lucrare remarcabilă, intitulată tot ”*Ars notariae*”, a aparţinut lui Salatiel, profesor la aceeaşi universitate italiană. Tratatul era format şi el din trei părţi: contracte şi pacte; dispoziţii testamentare şi regimul succesoral; formulare procesuale. Principiile din ”*Ars notariae*” au fost răspândite apoi în Italia şi în întreaga Europă[33].

Din Italia notariatul s-a răspândit în **Franţa**. Notariatul ca instituţie nobiliară a apărut pentru prima dată în Franţa în anul 1270, când a fost înfiinţată sub conducerea regelui Ludovic cel Sfânt, o asociaţie de şaizeci de notari, independente faţă de preşedintele Judecătoriei Supreme. Astfel s-a pus temelia de delimitare a puterii judiciare şi a jurisdicţiei litigioase de cea nelitigioasă. În perioada anilor 1300 şi 1302 în timpul regelui Filip al IV cel Frumos, dreptul de a numi notarii aparţinea regelui. Prin Decretul regelui în 1304 se întocmeşte un registru, unde notarii erau obligaţi să înregistreze testamentele, numele părţilor şi patrimoniul, precum şi taxele. În anul 1543 a fost definitiv stabilită incompatibilitatea titlurilor de notari cu cea de tabellion şi respectiv au fost reglementate detaliat funcţiile notarilor. Prin edictul regelui Henric al IV-lea funcţiile notarilor au devenit ereditare. La creşterea prestigiului şi a autorităţii funcţiei examinate un rol important l-a avut acordarea de către regele Ludovic al XIV-lea în 1696 a dreptului ca fiecare notar să poată imprima pe sigiliul său stema regală[34].

Dezvoltarea notariatului în ţările europene este nemijlocit legată de răspândirea dreptului roman şi apariţia în sistemul judiciar a unor instituţii publice de drept roman noi, inclusiv avocatura şi notariatul. În acest sistem organizaţional a activităţii notariale, în care notarii, rămânând persoane ce practicau activitatea de profesie liberă, îndeplinindu-şi funcţiile ca reprezentanţi ai statului, au primit denumirea de *notariatul de tip latin*. *Notariatul de tip latin* este prezent până în zilele noastre în ţările sistemului de drept romano-germanic. El a influenţat de asemenea, într-o anumită măsură, constituirea şi evoluţia instituţiilor notariale în sistemele de drept anglo-saxon şi musulman.

În sistemul anlgo–saxon (common law), în **Marea Britanie**, începând cu anul 1570, rolul notarului era de a pregăti documentele la fiecare stadiu. Intervenţia notarilor era mai ales necesară în apel unde notarii erau obligaţi să scrie un raport detaliat referitor la toate acţiunile operate în litigiile anterioare. Aceşti notari se aflau pe lângă Curţile bisericeşti şi deoarece

în acea perioadă dreptul canonic şi cel civil au avut o influenţă mai mare decât dreptul anglo-saxon la perfectarea documentelor, actele întocmite de către notari de asemenea aveau o importanţă mai mare din considerentele că autorităţile notariale garantau împotriva falsificării de acte[35].

În **Rusia** primele acte notariale au început să fie întocmite în secolele XIV-XV. Mâtnicii (persoanele care întocmeau actele) înregistrau tranzacţii la târguri în prezenţa martorilor, pentru îndeplinirea cărora se percepeau taxe şi biruri. În 1649, în timpul guvernării ţarului Alexei Mihailovici, a fost emis Regulamentul Sobornicesc, conform căruia se permitea întocmirea unor acte de mică valoare doar la domiciliu, iar cele mai importante ca: înţelegerea de nuntă, testamentele se întocmeau doar în prezenţa unui *pisar de piaţă (ploşiadnâi podiaci)*, funcţiile îndeplinite de aceştia au asemănări funcţiilor notarului în zilele noastre[36].

Cu toate că în **Ţara Moldovei** în epoca medievală n-au existat instituţii speciale (distincte) de notariat, totuşi sunt atestate documentar activităţi numeroase de întocmire şi de legalizare a multiple acte juridice realizate prin intermediul instanţelor de stat şi administrative, centrale şi locale. Se ştie că în Principat, la fel ca şi în alte state europene medievale, locuitorii efectuau acţiuni de vânzare-cumpărare, arendă, depozit, acordarea dotei, acordarea împrumutului, încheierea căsătoriilor, succesiuni testamentare, înfierea copiilor etc. Sub influenţa normelor de drept romano-bizantine, ce stăteau la baza obiceiurilor juridice ale sistemului de drept **Legea ţării** şi a celor din **Sintagma lui Matei Vlastares (1335), Cărţii româneşti de învăţătură de la pravilele împărăteşti a lui Vasile Lupu (1646), Sobornicescului Hrisov al lui Alexandru Mavrocordat (1785),** marea majoritate a documentelor şi ale actelor juridice erau perfectate şi legalizate în formă scrisă în conformitate cu modalităţile practicii instituţiilor notariale ale Imperiului Roman şi ale Imperiului Bizantin. Iar în cazurile de acţionare în judecată părţile în proces îşi apărau interesele nu numai prin depoziţiile martorilor, dar şi prin prezentarea probelor scrise.

Rolul cel mai important în efectuarea activităţii notariale în Moldova medievală îl exercitau **domnitorii** împreună cu **Sfatul Domnesc**. Actele juridice de însemnătate majoră ale boierilor, mănăstirilor, negustorilor şi răzeşilor bogaţi privitor la vânzare, cumpărare, danie, împrumut, arendă, succesiune etc. erau perfectate şi legalizate în cadrul **Sfatului Domnesc** (numit mai târziu **Divan**), fiind autentificate prin semnătura şi sigiliile domnitorilor şi ale celorlalţi membri prezenţi în şedinţe. În cazurile când se prezentau în şedinţele *Sfatului* în calitate de probe unele documente şi acte juridice vechi falsificate, ele erau declarate nule şi distruse. De asemenea *Sfatul* dispunea de dreptul de a declara nule documentele de proprietate ale boierilor acuzaţi de înaltă trădare a intereselor ţării sau a domnitorilor[37].

În Arhiva Naţională a Republicii Moldova şi în arhivele din Iaşi, Cernăuţi, Bucureşti se păstrează sute de acte de vânzare, cumpărare, de danie, succesiune etc., semnate şi autentificate cu sigiliile respective de către domnitori şi de membrii *Sfatului Domnesc* din secolele XV-XVIII.

În calitate de exemplu reproducem cu anumite prescurtări textul unui act de întărire a contractului de vânzare-cumpărare, efectuat la 30 iunie 1577 în şedinţa *Sfatului Domnesc*, şedinţă prezidată de domnitorul Petru Şchiopul: ”*Petru Voievod, cu mila lui Dumnezeu domn al Ţării Moldovei. Iată a venit înaintea noastră şi înaintea boierilor noştri* [adică înaintea Sfatului Domnesc] *Morozeanul, fiul Mariicăi ... de a lui voie, de nimeni silit nici asuprit, şi a vândut ocina şi moşia sa dreaptă din ispisocul de împărţeală, pe care l-a avut de la Ion Voievod, din a opta parte din tot satul Holohoreni ...din ţinutul Orheiului..., şi au vândut slugii noastre credincioase, lui Gavril, tretii pisar, pentru o sută douăzeci de galbeni tătăreşti. Şi... Gavril, tretii pisar, s-a sculat şi a plătit toţi acei bani, 120 zloţi, în mânile lui Morozeanul ... înaintea noastră în Iaşi.*

Drept aceea să-i fie slugii noastre credincioase, lui Gavril, tretii pisar, acele mai sus spuse şi de la noi cu tot venitul, şi altul să nu se amestece.

Scris în Iaşi în anul 7085 iunie 30.

Domnul a spus.

Pecetea domnească aplicată de ceară roşie.

Golăi vel logofăt a învăţat şi a iscălit.

Jos în dreapta documentului iscălitura pisarului*: Dumitru Gânscovici a scris*[38] ”.

Fiecare membru al *Sfatului Domnesc*, marele logofăt, marii vornici, marele hatman, marele vistiernic etc., de asemenea dispuneau de dreptul de a efectua de sine stătător acţiuni notariale de elaborare şi de legalizare a diverselor acte juridice, semnându-le şi confirmându-le cu sigiliile lor. În cazuri de necesitate membrii *Sfatului*, uneori chiar şi foştii membri, se deplasau în localităţile ţării, unde, împreună cu dregătorii locali şi cu martorii necesari, efectuau acţiuni notariale de perfectare şi de legalizare a actelor de delimitare a hotarelor unor moşii, de partajare a unor proprietăţi imobiliare între succesori etc. Partea nesatisfăcută de conţinutul documentului elaborat avea dreptul de a-i contesta valabilitatea în şedinţa *Sfatului Domnesc* sau nemijlocit domnitorului[39].

Alături de funcţionarii administraţiei centrale a Ţării Moldovei, de anumite atribuţii notariale dispuneau dregătorii instanţelor ţinutale şi cei din administraţia

oraşelor. Astfel pan Gheorghe, pârcălabul ținutului Hotin, prin actul juridic din 3 iunie 1597, constata că locuitoarea Mărunta, fiica lui Drăgăşan din satul Butuci, de nimeni silită şi nici asuprită, şi-a vândut partea sa de moşie din satul Babin localnicului Pătraşco pe o sumă de 30 de taleri, bani primiți de Mărunta de la Pătraşco la încheierea vânzării în prezența pârcălabului şi a 5 martori. Actul finaliza cu indicația că a fost scris de pisarul Cotelea şi legalizat prin semnătura şi sigiliul pârcălabului Gheorghe[40].

Destul de importantă, în opinia noastră, în întocmirea şi legalizarea actelor de vânzare-cumpărare, de moştenire (succesiune), danie, adopțiune, partajare a proprietății imobile, adică în efectuarea unor acțiuni notariale, în epoca medievală a fost activitatea administrației oraşelor Principatului. De exemplu, la 15 martie 1620 în prezența lui Gligorcea Lapteacru, şoltuzul[41] or. Iaşi cu cei 12 pârgari şi câțiva martori, logofătul Vitold a vândut nişte case în Iaşi lui Nicoriță, marele vornic de Țara de Sus. Actul de vânzare finaliza cu următoarea decizie: „Astfel, noi dacă am văzut această bună tocmală şi plată deplină.... noi l-am scris în catastihul oraşului Iaşi după obiceiul din zilele vechi. După aceea am făcut şi cartea noastră ca să fie de credință şi am adăugat pecetea oraşului”[42].

Din cele expuse în alineatele precedente privitor la specificul elaborării şi a legalizării actelor juridice în Țara Moldovei în epoca medievală, **noi constatăm** *că, deşi în Principat nu existau instituții distincte de notariat, totuşi în statul nostru, la fel ca şi în Rusia şi în alte state europene din acea perioadă, se efectuau diverse activități cu caracter notarial.*

Perfectarea cadrului juridic al instituției notariale în epoca modernă.

Primul stat european, care a demarat procesul de modernizare a activității notarilor, a fost **Marea Britanie**. În 1666 la Londra se formează *Companiile Scribe,* care se compuneau din trei profesii separate: scriberi, avocați şi notari. Pentru toate profesiile menționate poziția de membru al Companiei era un beneficiu de a exercita funcțiile sale de perfectare a documentelor. Prin *Actul Notarului Public* din 1843 au fost introduse unele modificări care stipulau că notarii ce doreau să activeze fără restricții în jurisdicție trebuiau, în mod obligatoriu, să aibă o practică în domeniul respectiv[43].

În **Franța,** după victoria Marei Revoluții din 1789, au fost efectuate nu numai reforme social-economice, politice şi culturale fundamentale, dar şi s-a modernizat esențial statutul juridic al instituțiilor de notariat. După abolirea majorității drepturilor şi privilegiilor feudale, prin Decretul din 11 august 1789[44], prin Legea din 15-28 martie - 3 mai 1790[45], prin Decretul din 19 iunie 1790[46], Adunarea națională prin Legea din 27 septembrie – 6 decembrie 1791 a lichidat completamente sistemul feudal în Franța şi i-a lipsit pe seniori de dreptul de numire a notarilor şi de posibilitatea de a moşteni şi a vinde funcțiile notariale. Prin legea menționată notarii francezi au fost uniți sub denumirea comună „**notarius publics**”[47].

Activitatea notarială ulterior a fost reglementată prin Legea din 16 martie 1803, 25 Vantoza IX. Acest act normativ stipula organizarea , funcționarea şi statutul notarilor. La intrarea în funcție notarul era obligat să depună gaj pentru asigurarea activităților sale profesionale[48].

Imperiul Rus în prima jumătate a secolului al XIX-lea încă nu dispunea de instituții distincte de notariat. Necesitățile populației avute în perfectarea şi legalizarea actelor juridice necesare erau îndeplinite prin intermediul structurilor a două instanțe judiciare:

1. Judecătoriile județene care, pe lângă examinarea proceselor civile şi penale, păstrau registrele şi planurile de hotărnicire a moşiilor, în baza cărora la cererea solicitanților se perfectau actele juridice şi documentele de nivel județean;

2. Secțiile actelor de proprietate ale Curților Judiciare civile guberniale, în cadrul cărora se perfectau: procurile, testamentele, actele referitoare la vânzarea, cumpărarea, schimbul moşiilor, ale altor bunuri imobile şi mobile, țăranilor şerbi (iobagi)[49], alte documente[50].

Dezvoltarea industriei şi a comerțului a determinat instituirea în 1831 a funcțiilor de notari şi de agenți de bursă pe lângă consiliile orăşăneşti şi cele meşteşugăreşti[51].

Reformele efectuate în Imperiul Rus în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, îndeosebi cea judiciară din 1864, au impulsionat evoluția instituțiilor notariale din țară.

„*Regulamentul din 14 aprilie 1866 despre partea notarială*”, adoptat de către împăratul Alexandru II, conținea anumite articole, dispozițiile cărora reglementau nemijlocit organizarea, structura, competența şi cadrul activității instituțiilor notariale. În conformitate cu dispozițiile menționate, pe lângă fiecare judecătorie districtuală au fost create câte o arhivă notarială, în care erau păstrate documentele de proprietate asupra imobilelor, cărțile (registrele) notarilor districtului judecătoresc respectiv, dosarele şi registrele notarilor precedenți.

Arhiva notarială era administrată de către **Notarul superior (starşii notarius)[52],** funcție care în literatura română de specialitate a fost tradusă prin sintagma **Primul notar.[53]**El trebuia să posede studii similare cu cele ale membrilor Judecătoriei districtuale, era consi-

derat funcționar de stat, primea salariu şi avea dreptul la pensionare. Notarul superior (primul notar) dispunea de următoarele competențe: „Conducea Arhiva notarială (coordona păstrarea şi ținerea în regulă a condicelor, dosarelor şi documentelor aflate în arhivă, precum şi lucrul asistenților săi); elibera extrasele din condicele de acte păstrate în arhivă şi copiile de pe actele notariale; elibera certificatele pentru bunurile depuse spre garanție; întărea actele asupra bunurilor imobile ce se aflau în circumscripția tribunalului etc.”[54].

Fiecare *notar superior* dispunea de un oficiu special (birou notarial), în care activau şi câțiva *notari inferiori*[55] (mladşie notaius), considerați în literatură ca *notari publici*[56]. Funcția de *notar inferior* putea fi exercitată de către persoane, care nu dispunea de studii juridice, dar reuşeau să susțină examenul special în fața comisiei alcătuite din preşedintele Judecătoriei districtuale, procurorul districtului şi notarul superior. În baza propunerilor preşedintelui Judecătoriei districtuale, preşedintele Curții judecătoreşti ierarhic superioare numea în funcții de notari inferiori persoanele care susținuseră cu succes examenul menționat. Notarii inferiori efectuau următoarele acțiuni: perfectau actele notariale, certificau actele juridice întocmite la domiciliul clienților, întocmeau actele cu privire la protestele maritime, protestau polițele, certificau copiile unor documente, autentificau semnăturile persoanelor în documente[57]. Notarii inferiori nu erau salarizați de către stat. Pentru efectuarea actelor notariale ei percepeau de la clienți sume băneşti de două tipuri: a) taxe, b) remunerarea particulară a notarilor de către client.

Pentru recompensarea posibilelor prejudicii cauzate clienților prin acțiuni incorecte, fiecare notar inferior era obligat să depună la Judecătoria districtuală o cauțiune, suma căreia depindea de localitatea în care activa: a) în Petersburg şi în Moscova – câte 10 mii de ruble; b) în centrele guberniilor – 6 mii de ruble; c) în centrele județene – 4 mii de ruble etc.[58].

În **Moldova de Est** (care din 1813 a fost numită **Basarabia**) din cauza dezmembrării forțate a Principatului în 1812 sub presiunea țarismului şi a anexării teritoriului istorico-etnic de la răsărit de Prut de către Imperiul Rus, s-a întrerupt evoluția firească a instituțiilor naționale de notariat. Treptat, instituțiile naționale de stat şi de drept, inclusiv cele din domeniul notariatului, au fost înlocuite cu instituțiile ruseşti. Ulterior, în conformitate cu § 62 din *Aşezământul pentru ocârmuirea oblastei Basarabiei,* adoptat de împăratul Nicolai I la 29 februarie 1828, examinarea tuturor pricinilor „*în locurile* ***prisudstfiilor***[59] *din oblastia Bessarabiei*”, inclusiv în cele notariale, a devenit posibilă doar „*pe limba rossienească*” şi în baza pravilelor ruseşti (§ 63)[60].

Deşi sistemul notarial rus din prima jumătate a secolului al XIX- lea era mai avansat comparativ cu cel al Moldovei, rămas în vigoare în Basarabia după 1812, totuşi faptul că actele juridice erau perfectate de către notari în limba rusă, limbă necunoscută populației autohtone, şi în baza unor legi străine, le-a permis multor indivizi, avizi de bunuri străine, să producă prejudicii enorme intereselor materiale şi morale a sute de mii de locuitori băştinaşi ai regiunii. De exemplu, moşierul Manuc-Bei, folosind situația că Vasile Josan, Nica Bucşa şi alți 75 de țărani din localitatea Hânceşti nu posedau limba rusă, prin contractul încheiat cu dânşii în 1842, în contradicție flagrantă cu legislația în vigoare în Basarabia, i-a calificat pe aceştia în calitate de robi[61], obligându-i să lucreze pentru dânsul, la fel ca şi țăranii şerbi de pe moşiile boiereşti din guberniile centrale ale Rusiei pentru stăpânii lor[62].

Regulamentul din 14 aprilie 1866 despre partea notarială, începând cu 1 decembrie 1869, potrivit constatărilor academicianului I. G. Budac, a devenit suport juridic pentru crearea şi activitatea instituțiilor notariale noi din Basarabia[63], care, după structura şi competența lor, erau identice cu cele din guberniile centrale ale Imperiului Rus, examinate de noi în alineatele precedente. Potrivit dispozițiilor Regulamentului menționat, şi a § 420 din Aşezământul instituțiilor judecătoreşti din 20 noiembrie 1864[64], în Basarabia, pe lângă cele 9 judecătorii județene, au fost constituite 9 instituții notariale, administrate de câte un *notar superior*. În fiecare instituție notarială, la fel ca şi în cele din alte gubernii ale Imperiului Rus, activau şi notarii inferiori, majoritatea cărora nu dispuneau de studii juridice speciale.

Caracterizând sistemul notarial rus, întrebuințat în Basarabia după 1869, profesorul universitar Gheorghe Chibac, la fel ca şi autorii ruşi A.K. Plohotenko, I. Volman, K. Pobiedonoştev, E. Şerşenevici, constata mai multe lacune şi neajunsuri în modalitatea de organizare şi de activitate a acestora, inclusiv: „înlesnea numirea unui personal cu totul nepregătit; notarii erau pe jumătate funcționari, pe jumătate negustori, provocând neîncrederea publicului; birourile aveau un caracter mercantil, un fel de prăvălii de concurență, deschizând o cale largă pentru abuzuri şi şantaje etc.[65]”.

Evoluția instituțiilor de notariat pe teritoriul Moldovei în epoca contemporană. *Integrarea Basarabiei în componența României* în 1918 n-a dus imediat la lichidarea sistemului notarial rus, deoarece guvernul regal înțelegea că populația regiunii avea nevoie de o anumită perioadă de timp pentru a se acomoda la realitățile instituțiilor de drept şi ale sistemului legislativ românesc. Abia în 1928 instituțiile notariale de tip rusesc au fost lichidate, iar atribuțiile

lor au fost încredințate spre exercitare autorităților judecătoreşti şi grefierilor.

Deşi instituțiile notariale ruse din Basarabia au fost lichidate, guvernul regal nu i-a lăsat în voia sorții pe foştii notari. Potrivit constatărilor profesorului universitar Gheorghe Chibac, celor 9 primi notari (notari superiori) din județele Basarabiei li s-a acordat posibilitatea de a activa în calitate de judecători la tribunale sau judecătorii. De asemenea s-au întreprins acțiuni pentru a-i aranja în diverse funcții şi pe cei 94 de notari publici (notari inferiori)[66].

Evenimentele din octombrie 1917 din Imperiul Rus au modificat esențial soarta sistemului notarial constituit în baza Regulamentului din 1866. Prin Decretul Sovietului Komisarilor Norodnici (SKN) al Rusiei Sovietice „*Despre judecătorie*", din 24 noiembrie 1917, au fost lichidate *instituțiile de justiție țariste,* inclusiv cele notariale. Funcțiile şi atribuțiile instituțiilor notariale împreună cu arhivele repsective au fost trecute în competența diverselor subdiviziuni ale organelor administrative şi judecătoreşti sovietice.

Promovarea, începând cu anul 1921, a noii politici economice de către conducerea RSFS Ruse a contribuit la creşterea bunurilor materiale, la intensificarea relațiilor comerciale şi la sporirea necesităților de legalizare a diverselor acte juridice.

La 4 octombrie 1922 SKN al RSFS Ruse a adoptat *Regulamentul despre notariat,* normele juridice ale căruia au servit în calitate de suport legislativ pentru constituirea şi activitatea noului sistem notarial sovietic, instituțiile căruia se deosebeau flagrant prin structura şi competența lor de cele existente în Imperiul Rus până în 1917. În oraşele şi în localitățile săteşti mai importante, în porturile şi la stațiile mari de cale ferată au fost înființate birouri notariale de stat, administrate de către notari devotați puterii sovietice[67].

După constituirea URSS, au fost adoptate alte regulamente şi hotărâri, care uneori contribuiau la fortificarea sistemului notarial sovietic de stat, iar alteori (anii 1929-1936) au determinat reducerea rolului instituției date în societate[68]. Cadrul juridic al instituțiilor notariatului de stat sovietic, după părerea noastră, s-a stabilizat în anii '60-'70 ai secolului al XX-lea. Exista în URSS un sistem ramificat de birouri notariale de stat, amplasate în oraşe şi în centre raionale, orăşeneşti, regionale, ținutale, Judecătoriile Supreme ale republicilor autonome şi ale republicilor unionale.

Evoluția instituțiilor notariale din raioanele din stânga Nistrului, în baza cărora în 1924 s-a constituit RASS Moldovenească, cu unele excepții determinate de războiul civil, a fost aceeaşi ca şi în alte teritorii naționale ale fostului Imperiu Rus. La fel au fost lichidate birourile notariale de până la instaurarea puterii sovietice, iar atribuțiile lor au fost transmise subdiviziunilor comitetelor executive ale sovietelor şi instanțelor judecătoreşti. Organizarea instituțiilor notariale de stat în localitățile din stânga Nistrului s-a realizat în conformitate cu dispozițiile regulamentelor şi ale altor acte legislative despre notariat ale RSS Ucrainene. După constituirea RAAS Moldoveneşti, instituțiile ei notariale de stat, la fel ca şi cele judecătoreşti, în conformitate cu art. 40 din Constituția republicii autonome, adoptată în 1925, au funcționat în baza legislației respective a Uniunii Sovietice şi a RSS Ucrainene[69].

Deşi la 2 august 1940 RASS Moldovenească a fost transformată în RSS Moldovenească, totuşi pe teritoriul republicii unionale nou formate, în calitate de suport juridic activitatea instituțiilor de stat şi de drept, inclusiv a celor notariale, în conformitate cu Decretul Prezidiului Sovietului Suprem al URSS din 14 decembrie 1940, au continuat să fie întrebuințate, câteva decenii, codurile şi alte acte legislative ale RSS Ucrainene[70]. Abia după adoptarea la 11 februarie 1957 a Legii URSS „Despre trecerea în competența republicilor unionale a legislației cu privire la organizarea judecătorească a republicilor unionale, la adoptarea codurilor civil, penal, de procedură"[71] în republica noastră a demarat procesul de elaborare şi de adoptare a codurilor respective proprii. În 1961 au fost adoptate Codul penal şi Codul de procedură penală ale RSS Moldoveneşti, în 1964 Codul Civil al RSSM etc.

La 5 iulie 1974 Sovietul Suprem al republicii noastre a adoptat primul act normativ fundamental pentru reglementarea activității instituțiilor notariale – Legea RSS Moldoveneşti nr. 1044-VIII „Cu privire la notariatul de stat". Din punct de vedere al structurii şi conținutului, actul normativ examinat are multiple afinități cu actele respective ale celorlalte republici unionale ale URSS. El este alcătuit din 4 secțiuni, 15 capitole şi 90 de articole. Dispozițiile lui reglementau procedura constituirii (formării) rețelei de birouri notariale, ordinea completării lor cu specialişti, cadrul juridic al activității lor, regulile îndeplinirii actelor notariale etc.[72].

Obținerea independenței de stat de către Republica Moldova în 1991 a condus la o evoluție radicală a instituțiilor de notariat din punct de vedere al rolului lor în societate, al structurii, competenței şi modalității de activitate. S-a incheiat cu monopolul notariatului de stat şi a derulat revenirea la notariatul privat de tip „latin", proces finalizat prin adoptarea *Legii cu privire la notariat* din 11 aprilie 1997 nr. 1153-XIII. Deoarece în societate se resimțea necesitatea existenței şi a birourilor notariale de stat, Parlamentul Republicii Moldova prin *Legea cu privire la notariat nr. 1453-XV* din 8 noiembrie 2002 a reintrodus şi norme juridice speciale pentru reglementarea activității notarilor de stat.

Astfel, în prezent în țara noastră există un sistem mixt de instituții notariale: a) de stat, b) private.

Reieşind din cele examinate despre notariat formulăm următoarele concluzii:

1. Activităţi de legalizare a diverselor acte juridice se efectuau deja în Babilon şi în alte state antice.

*2. Deşi legalizarea unor contracte se efectua în statul Roma din cele mai vechi timpuri totuşi instituția sub denumirea **notariat** a constituit treptat în perioada **principatului** şi, îndeosebi, a **dominatului**.*

3. În arealul Carpato–Danubiano-Nistrean legalizarea diverselor tipuri de contracte se realizau în Regatul Dacia.

4. Tripticele din Transilvania reprezintă probe de acțiuni notariale în provincia romană Dacia.

5. În pofida faptului că în Țara Moldovei în epoca medievală n-au existat instituții notariale speciale, documentele istorice demonstrează că în Principat, la fel ca şi în alte state vecine, instanțele administrative şi cele judecătoreşti efectuau diverse acțiuni notariale.

6. Instituția notarială distinctă s-a constituit în Moldova de Est – Basarabia după 1869 în baza dispozițiilor Regulamentului Imperiului Rus din 14 aprilie 1866 despre partea notarială.

7. Atât instituțiile notariale din perioada țaristă, cât şi cele din perioada sovietică, de regulă, perfectau toate actele juridice în limba rusă, ceea ce prejudicia de multe ori interesele materiale şi morale ale locuitorilor autohtoni, care nu cunoşteau limba menționată.

8. Sistemul național al instituțiilor notariale cu activitatea în limba maternă s-a format după 1991, când Republica Moldova a obținut independența de stat.

Referințe bibliografice:

[1] Ляпидевский Н., *История нотариата,* în *Нотариальный вестник,* 1997, nr.2, p. 48.

[2] Кодинцев А.Я., Ралько В.В., *Советское государство и нотариат*. 1920 – 1950 – е годы, Москва: ФРПК, 2008, с. 17-65.

[3] Бартошек Милан, *Римское право*: *Понятия, термины, определения*, Пер. с чешск., Москва: Юрид. лит., 1989, 448 p.

[4] Sâmbrian Teodor*, Principii, instituții şi texte celebre în dreptul roman*, Bucureşti: Casa de Editură şi Presă „Şansa" SRL, 1994, 272 p.

[5] Cojocari, Eugenia, *Drept notarial, manual*, Chişinău: Edit. Ruxanda, 1998, p.11.

[6] Constantinescu E., Chibac Gh., Bondarciuc O*., Notariat, manual pentru studenții facultăților de drept*, Chişinău: Edit. Pontos, 2001, p. 9-24.

[7] Бартошек Милан, *op.cit.,* p. 225-226.

[8] Sâmbrian Teodor, *op.cit.*, p. 142.

[9] Новицкий И.Б., *Основы римского гражданского права,* 3-е издание, Москва: Юрид. лит., 1972, p. 194-195.

[10] Cojocari, Eugenia, *Drept notarial, manual*, Chişinău: Edit. Ruxanda, 1998, p.11.

[11] Бартошек Милан, *op.cit.,*p.283.

[12] Бартошек Милан, *op. cit.,* p. 307-308.

[13] Sâmbrian Teodor, *op. cit.,* p. 222-223.

[14] Sâmbrian Teodor, *op.cit.,* p. 225.

[15] Бартошек Милан, *op. cit.,* p. 308.

[16] **Notarius –** stenografist; în perioada dominatului funcționar imperial roman. Vezi: Бартошек Милан, *op. cit.,* p. 226.

[17] Sâmbrian Teodor, *op.cit.,* p. 259-260.

[18] Constantinescu E., Chibac Gh., Bondarciuc O., *op. cit,*. p. 10.

[19] Cojocaru Eugenia, *op.cit.*, p. 12.

[20] Ibidem, p. 12.

[21] Ibidem, p.12.

[22] *Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран* / Под ред. З.М. Черниловского, Москва: Юрид. лит., 1984, p. 12-25.

[23] *История государства и права зарубежных стран (Рабовладельческое и феодальное государство и право):* Учеб. пособие/ Под ред. П.Н. Галанзы и Б.С. Громакова, Москва: Юрид. лит.,1980, p. 59.

[24] Рифтин А.П., *Старо-вавилонские юридические и административные документы в собраниях СССР,* Москва - Ленинград: Изд-во Академии Наук СССР, 1937, p. 9.

[25] *История государства и права зарубежных стран.* Часть 1. Учебник для вузов/Под ред. проф. Жидкова О.А., Москва: Издательская группа ИНФРА. М – НОРМА, 1997, p. 65.

[26] *История государства и права зарубежных стран (Рабовладельческое и феодальное государство и право),* p. 59; Рифтин А.П., *op.cit.*, p. 16-19.

[27] Рифтин А.П., *op.cit.,* p.5.

[28] *Istoria dreptului românesc*, Vol. I, Bucureşti: Editura Academiei RS România, 1980, p. 79-80; Cernea Emil, Molcuț Emil, *Istoria statului şi dreptului românesc*, Bucureşti: Casa de Editură şi Presă "ŞANSA" SRL, 1992, p. 16.

[29] *Istoria dreptului românesc*, Vol. I, p. 88.

[30] Бартошек Милан, *op. cit.,* p. 308, Sâmbrian Teodor, *op. cit.,* p. 259-260.

[31] *Istoria dreptului românesc*, Vol. I, p. 107-115.

[32] *История государства и права зарубежных стран (Рабовладельческое и феодальное государство и право),* p. 403.

[33] Planiol M., *Traité élèmentaire de droit civil*; Troisième édition; Tome deuxième; Librarie Générale de droit & de jurisprudence; Paris: 1905; p.49.

[34] Yaigre Jean, Pillepout Jean-Francois*, Droit professional notarial*, Quatrieme edition, Paris: Librarie de la Cour de Cassation, 2001, p. 38

[35] Nigel P. Ready, Richard Brooke, Brooke's notary, Edit. Sweet & Maxwell, 2002, (716), p. 12.

[36] Constantinescu E., Chibac Gh., Bondarciuc O., *Notariat*, *op. cit,*. p. 12-13.

[37] Grigoraş N., *Instituții feudale din Moldova. I Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea,* Bucureşti: Editura Academiei RS România, 1971, p. 216 – 218.

[38] *Молдавия в эпоху феодализма*., том. 1, *Славяно-молдавские грамоты* (XV в. – первая четверть XVII в.), Кишинёв: Штиинца, 1961, p.106.

[39] Grigoraş N., *op.cit.*, p. 244-272

[40] *Молдавия в эпоху феодализма*. том. I. *Славяно-молдавские грамоты (XV в. – первая четверть XVII в.),* p. 156-157

[41] **Şoltuz** – titlu dat în evul mediu în Moldova cârmuitorului unui oraş.

[42] *Documente privind istoria României. A. Moldova,* veacul XVII, vol. IV, nr. 563; Grigoraş N., *op.cit.,* p. 336.

[43] Nigel P. Ready, Richard Brocke, *op.cit.,* p.17.

[44] *Istoria universală modernă (1640-1850).Crestomaţie,* Chişinău: Prut Internaţional, 2000, p. 94-95.

[45] Ibidem, p. 98-101.

[46] Ibidem, p. 101.

[47] Constantinescu E., Chibac Gh., Bondarciuc O., *op.cit.,* p.12.

[48] Yagre Jean, Pillebout Jean-Francois, *op.cit.*, p. 38.

[49] În Imperiul Rus şerbia a fost abolită abia în 1861, adică cu 112 ani mai târziu ca în Ţara Moldovei. Legislaţia ţaristă permitea boierilor şi mănăstirilor ca, în baza unor contracte legalizate de către notari, să vândă, să cumpere, să doneze, să schimbe ţărani şerbi, deoarece ultimii erau proprietate deplină a stăpânilor moşiilor.

[50] Ерошкин Н.П., *История государственных учреждений дореволюционной России,* Москва: Высшая школа, 1983, p.179.

[51] *История государства и права СССР,* Часть I, Москва: Юрид. лит., 1967, p. 571.

[52] *История государства и права СССР,* Часть I, p. 571.

[53] Constantinescu E., Chibac Gh., Bondarciuc O., *op.cit.,* p.14.

[54] Ibidem, p. 16.

[55] *История государства и права СССР,* Часть I, p. 571.

[56] Constantinescu E., Chibac Gh., Bondarciuc O., *op.cit.,* p.14.

[57] *История государства и права СССР,* Часть I, p. 571.

[58] Ibidem, p. 572.

[59] **Prisudstvie** – instituţie de stat, local public în Imperiul Rus.

[60] Mihail Paul, Mihail Zamfira, *Acte în limba română tipărite în Basarabia. I. 1812-1830,* Bucureşti: Editura Academiei Române, 1993, p. 128.

[61] *Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии* (1812-1861 годы). Сб. док., Часть I, Кишинёв: «Штиинца», 1962, p. 497-499.

[62] Considerăm că notarul care legalizaseră în 1842 contractul menţionat a comis o fraudă evidentă în schimbul unei sume mari de bani primită de la Manuc-Bei, deoarece în Basarabia relaţiile dintre boieri şi ţărani au continuat să fie reglementate şi după 1812 în baza normelor de drept ale Moldovei, care nu admiteau transformarea ţăranilor în robi, adică în şerbi, după cum se practica în restul Imperiului Rus.

[63] Arhiva Naţională a Republicii Moldova, f. 290, reg. 1, d.2, f.10; Будак И.Г., *Буржуазные реформы 60-70 годов XIX века в Бессарабии,* Кишинёв: Картя Молдовеняскэ, 1961, p. 147.

[64] *Хрестоматия по истории государства и права СССР. Дооктябрьский период,* Москва: Юрид. лит., 1990, p. 413.

[65] Constantinescu E., Chibac Gh., Bondarciuc O., *op.cit.,* p.20-21.

[66] Constantinescu E., Chibac Gh., Bondarciuc O., *op.cit.,* p.21-22.

[67] Кодинцев А.Я., Ралько В.В., *Советское государство и нотариат. 1920-1950-е годы*, Москва: Изд-во ФРПК, 2008, p. 17-19.

[68] Ibidem, p. 23-27.

[69] *Вехи молдавской государственности (Сборник текстов Конституций)*, Кишинев: 2000, p. 37.

[70] *Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938-1967*, т. I, Москва: Изд-во «Известия советов депутатов трудящихся СССР», 1968, p. 137-138.

[71] Ibidem, p. 140.

[72] *Legea Republicii Sovietice Socialiste Moldovemeşti "Cu privire la notariatul de stat", Chişinău: Cartea Moldovenească*, 1975, паж. 4-64.